

«ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԽԱՉՔԱՎՈՐՆԵՐԻ ՊԱԿԱՍ ԶԿԱ». ԽԱՉՔԱՎՈՐԻ ԻՆՍԻՏՈՒՏԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Հոգվածը ազգագրական ակնարկ է՝ ժամանակակից Հայաստանում խաչքավորի պաշտոնի սոցիալական գործառնությունների ու դերակատարման փոխակերպումների մասին¹: Նախախորհրդային և խորհրդային ժամանակների խաչքավորի կերպարը վերականգնվում է որպես համայնքից հարգված մարդու ներգրավում՝ Քրիստոսի մկրտության ծեսի մեջ, և որպես պատվո նշան: Ետխորհրդային ժամանակներում այն ստանում է ավելի ընդլայնված գործառնություններ: Խաչքավորը դառնում է եկեղեցական ծեսերի ու եկեղեցական տնտեսական կյանքի կարևոր աշխարհիկ մասնակից, որի գործառնությունները ծավալվում են ներկայացուցչական ու տնտեսական բնագավառներում: Բացի այդ, թուլանում է խաչքավորի կապը Քրիստոսի մկրտության ծեսի հետ, և սրան հակառակ՝ աճում է նրա ներկայությունը կրոնական ոլորտին առնչվող համայնքային այլ նախաձեռնություններում: Խաչքավորի պաշտոնը ձեռք է բերում տնտեսական և քաղաքական իշխանություն ունեցող մարդկանց լեգիտիմացման և բարոյականացման հիմնական մեխանիզմի իմաստավորում:

Հիմնաբառեր՝ խաչքավոր, եկեղեցի, մկրտություն, Զրոքինք, բարեգործություն, իշխանություն, բարոյականություն:

Ներածություն

Ետխորհրդային կրոնի և կրոնականության վերադարձը կարելի է «վերադարձ» կոչել միայն չակերտներում՝ այդ բառի մեջ ներդնելով բոլորովին այլ իմաստ: Արդյո՞ք մի քանի տասնյակ տարիների ընթացքում զգալիորեն վերափոխված կամ դադար առած երևույթները «վերադառնում են» նախկին տեսքով և իմաստավորմամբ: Թե՛ իրականում գործ ունենք նորովի հորինված երևույթների հետ, որոնք պարզապես ունեն նախկին ավանդույթից ժառանգած անվանումը, ձևը և որոշակի *սրակերիկանք*:

Ետաշխարհիկ կրոնականությունը ենթադրում է ոչ միայն նոր ձևեր և նոր իմաստներ, այլև աշխարհիկ հանրության մեջ ձևավորված սոցիալական որոշ դերերի և գործառնությունների տեղափոխում դեպի կրոնականացված միջավայր:

Եթե Գուգլ որոնման համակարգում գրենք *խաչքավոր* բառը, ապա փնտրտուքը կբերի հոգվածների բազմություն, որոնց վերնագրերում կհայտնվեն ժամանակակից քաղաքական, վարչական կամ տնտեսական դաշտի կարևոր անձանց մեծամասնության անունները: Նրանք բոլորն էլ, ինչպես պարզվում է, որևէ եկեղեցու խաչքավորներ են. ընդ որում, որքան ավելի հնչել է անունը քաղաքական կամ տնտեսական տեսակետից՝ այնքան ավելի բարձր կարգավիճակի եկեղեցու հետ է կապված:

1 Հոգվածի համար հիմք հանդիսացած դաշտային նյութերը հավաքագրվել են 2010–2018 թթ.:

Եկեղեցական տոնախմբությունների մասին պատմող լրագրական հոդվածները նույնպես պարտադիր նշում են *խաչքավորի* ներկայությունը ծեսի և դրան հաջորդող տոնական միջոցառումների ընթացքում, ինչպես, օրինակ՝ «[Զարկի] Ս. Պարարագին ներկա էին ՀՀ Վայոց-ձորի մարզպետ Հարություն Սարգսյանը, եկեղեցու այս փարվա խաչքավոր Հրաչ Մանուչարյանը և բազմաթիվ հավատացյալներ»։ Տեսնում ենք, որ *խաչքավորն* ընկալվում է որպես շատ կարևոր անձնավորություն, որի անունը սերտորեն կապված է տվյալ եկեղեցու գործունեությանը։

Վերջին տարիներին՝ եկեղեցիների խաչքավորների ցանկը գնալով ընդգրկում է բազմաթիվ հայտնի անուններ, իսկ խաչքավորների հետ կապված տարբեր իրադարձություններն ավելի ու ավելի ակտիվ են լուսաբանվում զլմներում։ Թերևս, հենց այդ հանգամանքը գրավեց գիտական հետաքրքրությունս, քանի որ նման կարևորությունը պիտի ունենա իր սոցիալական և մշակութային բացատրությունը։ Իհարկե, առաջին մղումն էր՝ փորձել հասկանալ, թե ինչ է խաչքավորն իրենից ներկայացրել ավանդաբար, այսինքն՝ նախախորհրդային, խորհրդային ժամանակներում և, թերևս, նաև Սփյուռքում, որտեղ նրա ավանդական կիրառումն ու իմաստը ենթադրաբար խարխված չպետք է լիներ խորհրդային մոդեռնության բռնի ներարկմամբ։

Խաչքավորը գրավոր աղբյուրներում

Առաջին զարմանքս այն էր, որ եկեղեցական ծեսերին և ծիսակարգին անդրադարձող դասական և անգամ ավելի նոր աշխատություններում չկա որևէ տեղեկություն այդ աշխարհիկ կերպարի մասին։ Այսպես, Մաղաքիա Օրմանյանի թե՛ «Ծիսական բառարանում», թե՛ «Հայկական եկեղեցի» ակնարկում, թե՛ այլ աշխատություններում խաչքավորի մասին մեկ բառ անգամ չկա²։ Ա. Դիլանյանի՝ տերունական տոներին վերաբերող աշխատության մեջ կա Քրիստոսի մկրտության ծեսի խիստ մանրամասն, ծիսական տեքստերով համեմված նկարագրությունը, սակայն որևէ հիշատակում չկա *խաչքավորի* մասին³։ *Խաչքավորի* մասին որևէ հիշատակում չկա նաև «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարանում (2002)։ Իսկ Արտակ արք. Մանուկյանը (1931–1999) «Հայ եկեղեցու տոները» աշխատության մեջ (1999) խաչքավորին վերագրում է «օրթողոքս» (ուղղափառ) ծագում, այսինքն՝ ինչպես բացատրում է հեղինակը՝ դա ռուսների ու հույների եկեղեցիներին բնորոշ մի սովորույթ է, և խոսք անգամ չկա հայկական միջավայրում դրա կենցաղավարման մասին⁴։

Ազգագրական աղբյուրները մի փոքր պարզաբանեցին իրավիճակը, թեև նախախորհրդային ժամանակահատվածի վերաբերյալ՝ զարմանալիորեն քիչ նյութ հնարավոր եղավ գտնել։ Խաչքավորի մասին հիշատակումներ են հանդիպում միայն Երվանդ Լալայանի մի քանի ակնարկներում, մասնավորա-

2 Օրմանյան 1979; Орманян 2006, 235.

3 Դիլանյան 2001:

4 Մանուկյան 1999, 48:

պես՝ Բորչալու գավառին վերաբերող հատվածում. «*հանդիսավոր թափորով գնում են մոտակա գետի ափը և այնտեղ խաչը ջուրը ձգում, իսկ շարերում այս ծեսը կատարում են եկեղեցու մեջ՝ սեղանի վրա ջրով լի մի կաթսա դնելով: Բավոր լինողը պարտավոր է հոգուր եկեղեցու մի բան նվիրել*»⁵: Վարանդայում (Արցախ) խաչքավորի պաշտոնը եկեղեցում հրապարակավ դրվում էր աճուրդի և հաղթում էր նա, «որը ամենից ավելի է վճարում»⁶:

Խաչքավորի ընտրման մրցութային տարբերակը գոյություն է ունեցել նաև հայ կաթոլիկների մեջ: Ինչպես գրում է Ա. Պետրոսյանը՝ «Шестого января каждого года эштинцы устраивают праздник «Хач» (крест). Отслужив богослужение в церкви, священник с толпами людей движется к естественному водоему («гол») и несет в руках деревянный крест. По прибытии крест закидывается далеко на середину озера. Дальнейший ход событий заключается в том, чтобы нашедшиеся смельчаки доплыли до хача и извлекли его из воды. Успевший первым доплыть с хачем от берега получал титул «хач-кавора» и одарялся присутствующими людьми денежными вознаграждениями»⁷:

Ի դեպ, այդ ծեսը մինչ այսօր կատարվում է ջավախահայերի մեջ, այդ թվում՝ վերոնշյալ Հեշտիա գյուղում⁸: Հավանաբար նման ծեսի մասին է վկայում 19-րդ դարավերջին Սյունիքում Ե. Լալայանի գրանցած նյութը. «*Խաչը ջուրը ձգելու ժամանակ <...> ձիավորները մտնում են գետի մեջ և հետո գալիս ճանապարհը կտրում ու հարուստներից նվերներ պահանջում, որ հետո քեֆ անեն*», թեև այստեղ խաչքավորի մասին հիշատակում չկա:

Խաչքավորի մասին հետաքրքիր տեղեկություններ կարելի է գտնել նաև Պերճ Պողոսյանի «Սուս և Վարդիթեր» վեպում, որտեղ գլխավոր հերոս՝ երիտասարդ Սուրբ, իր սիրելիի սիրտը շահելու համար, փողով (երեք մանեթով) գնում է ջրից խաչն ընդունելու իրավունքը՝ առաջինը վճարելու պատրաստակամություն հայտնելով, ինչի համար քահանան գովում ու մեծարում է Սուսին ամբողջ համայնքի ներկայությամբ: Ծեսից հետո տերտերները և գյուղի պատվավոր մարդիկ գնում են Սուսի տունը հաց ուտելու: Որքան հասկանալի է՝ դրանով և ավարտվում են Սուսի խաչքավորության պարտականությունները⁹:

Խաչքավորը Սփյուռքում

Ավանդական սփյուռքի մասին որոշակի տեղեկություններ ձեռք բերելու հարցում ինձ օգնեցին իմ գործընկերները և ընկերները: Հարցվողներից շատերը *խաչքավորի* մասին կամ շատ հպանցիկ պատկերացում ունեին, կամ ընդհանրապես չգիտեին և ինձ օգնելու համար պետք է դիմեին հոգևորականներին կամ այլ՝ ավելի բանիմաց մարդկանց:

5 Լալայան 2004, 241:

6 Լալայան 1988, 194:

7 Петросян 2009.

8 Ծեսի սիրողական նկարահանումը տեսել ենք ֆեյսբուքում:

9 Պողոսյան 1982, 542–543:

Պոլսահայ սոցիոլոգ Մոնիկա Մանիշակի միջնորդությամբ¹⁰ պոլսահայերի միջավայրում խաչքավորի դերի մասին որոշակի նյութեր հաղորդեց Ստամբուլի հայ եկեղեցիներից մեկի քահանան, ով խնդրեց չհրապարակել իր անունը: Իր պատմածով՝ ավանդաբար այդ դերը տղա-երեխա էր կատարում, որին ընտրում էր ինքը՝ քահանան, պատահաբար՝ առանց որևէ հատուկ չափանիշների: Սակայն վերջերս, մանչուկի փոխարեն, նա աշխատում էր ընտրել երիտասարդ տղամարդու, ով որոշակի առումներով կարող է մարմնավորել տարվա խորհուրդը: Օրինակ՝ այս տարի ընտրել է երիտասարդ ընտանիքի հորը, ով ամբողջ տարվա ընթացքում ամեն շաբաթ հաճախել է Պատարագը: Քահանան հավելեց նաև, որ սովորաբար Սփյուռքում որպես *խաչքավոր* ընտրում են տղամարդկանց, որոնք եկեղեցուն նվիրատվություն կամ բարեգործություն են անում:

Մեկ այլ պատմասացի տեղեկությամբ (ԱՄՆ քաղաքացի՝ ծագումով լիբանանահայ)՝ ինքը *խաչքավոր* եղել է, սակայն թե ինչ չափանիշներով են իրեն ընտրել, նա տեղյակ չէր:

Խաչքավորը խորհրդային տարիներին

Խաչքավորի կերպարը գոյություն ուներ խորհրդային իշխանության վաղ տարիներին, ինչի մասին հիշատակվում է Ս.Մկրտչյանի՝ հայոց տոնածիսական մշակույթին վերաբերող ազգագրական հետազոտության մեջ¹¹: Հրագդանի, Ախուրյանի, Ապարանի, Արագածի շրջաններում գրանցած նրա դաշտային նյութերը վկայում են, որ «*չնայած հալածանքներին, մասամբ պահպանվել էր նաև Զրօրհների ծեսը՝ շքեղ զգեսավորված եկեղեցու հոգևոր սպասավորների թափորով, բուրվառով, խաչվառով, շարականներով, մեռուր ջրի մեջ կաթեցնելով և խաչը ջուրը գցելու արարողություններով: Խաչը ջրից հանողը, որն ստանում էր խաչի քավոր տիտղոսը, դառնում էր տվյալ բնակավայրի հարգված մարդկանցից: Խաչը հանելու թույլտվության համար նախօրոք պետք է որևէ նվեր կամ դրամ տրվեր քահանային, իսկ արարողությունից հետո ինչոյք կազմակերպվեր՝ հրավիրելով մերձավորներին ու պատվավոր մարդկանց: Ավելի ուշ խորհրդային ժամանակներում այդ կերպարը հեղզհեղձ դուրս էր մղվում կրոնական առօրեականությունից»¹²:*

Ներկայացված ոչ շատ հարուստ նյութերից, կարծում եմ, այնուամենայնիվ կարելի է որոշակի եզրակացություններ անել: Ենթադրելի է, որ նկարագրված միջավայրերում խաչքավորը հիմնականում սիմվոլիկ մի պաշտոն էր, որը ծիսական խորհրդի մեջ որևէ կարևոր նշանակություն չուներ, և որի մասնակցությունը սահմանափակվում էր Քրիստոսի մկրտության օրով: Երեխա, մրցույթում հաղթող երիտասարդ, բարեպաշտ ընտանիքի տեր և, վերջապես,

10 Իմ խորին շնորհակալությունն եմ հայտնում Մոնիկա Մանիշակին՝ ցուցաբերած օժանդակության համար:

11 Մկրտչյան 2016, 166:

12 Այդ մասին զրուցել ենք ազգագրագետ Սամվել Մկրտչյանի հետ. նա հաստատել է իմ պատկերացումները ուշ խորհրդային շրջանի մասին, որոնք բխում էին իմ դաշտային հարցումներից: Խորհրդային վերջին սերունդներին պատկանող մարդիկ պարզապես չէին հիշում, որ նման բան լինել իրենց բնակավայրերում:

աճուրդում այս «պաշտոնը» գնած մեկը պարզապես հնարավորություն էր ստանում՝ սրբազան ծեսի մաս կազմելու, և դա ընկալվում էր որպես *սինվոլիկ* արտոնություն, որի համար՝ այն ձեռքբերողը «շնորհակալություն» էր հայտնում եկեղեցուն՝ նվիրատվության տեսքով:

Խաչքավորի ինստիտուտի մեկնաբանությունները

Ժամանակակից Հայաստանում խաչքավորի կերպարը, պահպանելով իր *պրեստիժային* փոխանակման բնույթը, ակնհայտորեն ձեռք է բերել նոր իմաստներ ու սոցիալական ավելի նշանակալից դերակատարում:

Արարատյան թեմի պաշտոնական qahana.am կայքը մանրամասնորեն ներկայացնում է խաչքավորի դերը և գործառույթները՝ որպես օրինակ բերելով Եռաբլուրի Սրբոց Վարդանանց նահատակաց եկեղեցու խաչքավոր Արշակ Արշակյանին: Մասնավորապես, ինքը՝ խաչքավորը, նշում է, որ «*Խաչի քավոր լինելը հեղափոխական պարասիանալություն է: Դա նույնն է, ինչ ծնող լինելը: Երեխաներից ամեն մեկը մի կարիք ունի, իսկ դու պետք է խնամես նրան, հոգ տանես: Խաչի քավոր լինելն էլ այդպիսի մի բան է*»¹³:

Կայքի խմբագիրները հավելում են, որ «*խաչքավորները պարտավորվում են մի ամբողջ տարի լինել հոգևոր հովվի կողքին և կյանքի կոչել նրա կողմից նախաձեռնած յուրաքանչյուր եկեղեցաշեն ծրագիր: Եթե տարվա խաչքավորը իսկապես հաստատում է միայն իր կարգի մեջ, մի ողջ տարի Աստված կլինի նրա հովանավորը, և հաջողությունները մշտապես կփայլեն նրա բոլոր բարի նախաձեռնություններում*»¹⁴:

Վերոնշյալ երկու մեկնաբանություններն ակնհայտորեն տարբերվում են միմյանցից: Եթե առաջինում շեշտվում է խաչքավորի բարձր, պատվավոր, «ծնողի» կարգավիճակը, ինչը թերևս ենթադրում է նաև որոշակի արտոնություններ, ապա խմբագրականի տեքստը խաչքավորին իջեցնում է քահանայի կամավոր օգնականի և հովանավորի կարգավիճակի՝ փոխարենը խոստանալով Աստծո հովանավորությունը: Այդ ընկալումների տարբերությունն, անշուշտ, պարզաբանումներ է պահանջում:

Թեև ամեն գործող եկեղեցի ունի իր խաչքավորը, տարբեր համայնքներում խաչքավորի գործառույթների շրջանակը տարբեր կերպ է սահմանվում: Այսպես, որոշ տեղեկատուներ խաչքավորին նկարագրելիս հաճախակի շեշտում են նրա պատվով, հարգված, օրինակելի մարդ, ժողովրդի ներկայացուցչական կերպար լինելու հատկությունը. «*Խաչքավորությունը շատ կարևոր ինստիտուտ է, ժողովրդի հավաքական ներկայությունն է*»¹⁵, «*Խաչքավոր լինելը պատիվ, հարգանք է, կյանք տարի պիտի ամեն մի պարարագին մասնակցի, խաչը առաջինը համբուրի, ոչ թե միայն փող տա: Եկեղեցու խորհուրդը պահողն ա, եկեղեցին բիզնես տեղը չի*»¹⁶: «*Մայր Տաճարի խաչքավոր լինելը մեծ*

13 <http://www.qahana.am/am/news/show/885735279>

14 <http://www.qahana.am/am/news/show/885735279>

15 Հայր Վոսմ, ք. Վանաձոր:

16 Մոմավաճառ Թամարա, Տաշիրի կաթողիկե եկեղեցի:

պատրիվ է: Տարին ինձ համար առանձնահատուկ կլինի խաչքավորի՝ իմ սրանձնած մեծ ու պարվավոր պարտավորությունների կատարմամբ», – նշում է խաչքավոր գնդապետ Զ. Հարությունյանը¹⁷:

Սակայն այլ տեղեկատուներ ավելի գործնական մոտեցում ունեն խաչքավորի գործառնությունների ու կերպարի իմաստի հանդեպ: Տաշիրի առաքելական եկեղեցու մոմավաճառն, օրինակ, հստակեցնում է. «Խաչքավորը հիմնականում հոգաբարձու է, նյութական օգնություն է տալիս: Կարա պատարագին մասնակցի, աղոթի, մի շարք ծրագրեր է ֆինանսավորում, ուխտագնացություններ, եկեղեցու վերանորոգում, երաժշտության հարցեր է լուծում»:

Խաչքավորի կերպարն, այսպիսով, գաղափարախոսական դաշտում պետք է միավորի ներկայացուցչական, հովանավորչական և որոշակի հանրային արժեքների մարմնավորման իմաստները: Գործնական դաշտում դա նշանակում է, որ խաչքավորը դառնում է եկեղեցու մեկ տարվա պաշտոնական հովանավորը և բոլոր կարևոր միջոցառումների մասնակիցն ու շատ հաճախ՝ ֆինանսավորողը: Առանձին դեպքերում մեկամյա պաշտոնը վերածվում է բազմամյայի, ընդ որում այդ պաշտոնը գրավում է համայնքի այն ներկայացուցիչը, որն ունի թե՛ համապատասխան նյութական միջոցներ, թե՛ իշխանություն ու ազդեցություն: Այսպես, Վանաձորի Ս. Աստվածածին եկեղեցու բազմամյա խաչքավորը քաղաքապետն է, ու նման օրինակներ կարելի է շատ գտնել:

Ո՛վ և ինչպե՛ս է դառնում խաչքավոր

Բավական հաճախակի կրկնվող պատասխանն է՝ տեղական վարչական իշխանության ներկայացուցիչները, գյուղապետերն ու քաղաքապետերը. «Խաչքավորը քաղաքապետն ա: Է՛ն որ քաղաքապետն ա, դրա համար էլ խաչքավոր ա»:

Մեկ այլ տարբերակով՝ խաչքավոր դառնում են կենտրոնական իշխանության ներկայացուցիչները՝ հատկապես այն դեպքերում, երբ նրանց ծննդավայրի մասին է խոսքը, կամ՝ որևէ կարևոր եկեղեցու: Այսպես, Ախթալայի 2016 թ. խաչքավորն էր ծնունդով այդտեղից՝ Ազգային ժողովի փոխնախագահ Էդուարդ Շարմազանովը¹⁸, իսկ 2015 թ. Արարատյան թեմի՝ Երևանի Ս. Սարգիս եկեղեցու խաչքավոր է դարձել պաշտպանության նախարար Մեյրան Օհանյանը¹⁹:

Հաջորդ շատ ընդունված տարբերակն է՝ խաչքավոր ընտրել խոշոր գործարարներին, որոնք պարտադիր չէ, որ բնակվեն համայնքում, բայց ծնունդով այդ բնակավայրից պետք է լինեն («պիտի տեղացի լինի»): Այսպես, Վանաձորի նորակառույց Ս. Սարգիս եկեղեցու 2015 թ. խաչքավորը ծագումով տեղացի մի գործարար է, որը, սակայն, քաղաքում չի բնակվում: Երևանի Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցու 2017 թ. խաչքավորը նույնպես հարուստ գործարար է, որը երևանցի է, բայց

17 Զ. Հարությունյան, Ստեփանակերտի Սուրբ Հակոբ եկեղեցու խաչքավոր:

18 Հայաստանում խաչքավորների պակաս չկա. Էդուարդ Շարմազանովն էլ իր ծննդավայրում դարձավ խաչքավոր, տե՛ս <http://shamshyan.com/hy/article/2017/01/06/1055419>:

19 Արարատյան Հայրապետության թեմի ջրօրհների խաչքավոր է դարձել Մեյրան Օհանյանը, տե՛ս <http://armmlur.am/288018/>:

Հայաստանում չի բնակվում: Սպիտակի Ս. Հարություն եկեղեցու 2015 թ. խաչքավորը «սպիտակցի տղա է, Երևանից ապրանք է բերում, ցրում խանութները»:

Գործարար կամ վարչակազմի անդամ լինելը՝ նշանակում է եկեղեցու հովանավորության համար անհրաժեշտ ֆինանսական ու սոցիալական կապիտալին տիրել, ինչը խաչքավորի ընտրման համար դառնում է կարևորագույն չափանիշ: Իհարկե, լինում են խաչքավորի այլ տարբերակներ. օրինակ՝ Տաշիրի կաթողիկե եկեղեցու 2015 թ. խաչքավորը հայտնի քանդակագործ էր: Սակայն, ինչպես նշեց նրա մասին պատմող տեղեկատուն՝ «աղքատ է խաչքավորը՝ աղքատի եկեղեցի է»: Հարուստ-աղքատ դիքոտոմիան, փաստորեն, տեղեկատուի շուրթերում՝ ամենակարևորներից է խաչքավորի բնութագրման մեջ:

Բացի քաղաքական ու վարչական ոլորտը ներկայացնող անհատներից՝ խաչքավորներ կարող են լինել նաև ուժային ոլորտից՝ տարբեր կարգի և կարգավիճակի բանակայիններ: Առանձին դեպքերում խաչքավորի դերում սկսել են հայտնվել նաև շոու-բիզնեսի ներկայացուցիչները²⁰: Հայտնի դեմքերի աճող ներգրավվածությունն այդ դերակատարման մեջ՝ վկայում է խաչքավորի մեջ մարմնավորված «պատվի» և «հարգանքի» կոնցեպտների նկատմամբ բարձր պահանջարկի մասին:

Խաչքավորի ընտրության բուն գործընթացն ընթանում է տարբեր կերպ. եկեղեցին ինքը կարող է մոտենալ թեկնածուին՝ խաչքավոր դառնալու առաջարկով, սակայն ավելի հաճախ ինքը՝ ապագա խաչքավորն, իր նախաձեռնությամբ դիմում է եկեղեցի՝ իրեն այդ պաշտոնը վստահելու հավակնությամբ, ինչը նույնպես հիմք է տալիս մտածելու, որ խաչքավորի դերը իրականում կարևոր սոցիալական կապիտալ է. «Խաչքավոր դառնալու համար մի քիչ խելքի մոլոր մարդիկ իրենք են գալիս, դիմում»: Այդ նախաձեռնությունը կարող է սկսվել կոնկրետ օգնության ծրագրերից՝ «Այդ մարդը եկել, տեսել է, որ հովվապետը վատ վիճակում է, վերանորոգեց, եկեղեցին ամրացրել է»:

Խաչքավորի պարտականությունները

Խաչքավորի նյութական պարտականությունները հաճախ բավական լուրջ են, նրանցից շատերը պարտավորվում են իրականացնել ոչ պակաս՝ քան եկեղեցու վերանորոգումը, ֆինանսավորել եկեղեցական տարբեր միջոցառումները, փակել եկեղեցական տոների հետ կապված ծախսերը, նաև առանձին դեպքերում՝ քահանայի անձնական ծախսերը:

Հետևյալ դրվագը լուսաբանում է խաչքավորի ընթացիկ գործունեությունը: 2017 թ. Ավագ Չորեքշաբթի օրը Երևանի Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցում երիտասարդաց միության ուժերով հաջորդ օրվա՝ կարագի օրհնության ծեսին էին պատրաստվում: Պատրաստության էությունն էր՝ մի քանի տասնյակ կիլոգրամ կարագ փոքր քառակուսիների կտրատել և դրանք փաթեթավորել: Այդ կարագը, որը պիտի օրհնվեր ու բաժանվեր չունևորներին ու ծեսի մասնակից-

20 «Երգիչ Արամեն երեկ Սուրբ ծննդյան պատարագի ժամանակ խաչքավոր է եղել: Այդ մասին երգիչը տեղեկացրել է իր ֆեյսբուքյան էջում և տեղադրել տեսանյութ՝ այն մակագրելով այսպես. «Այսօր Սաղմնաավանքում ջրօրհնեքի պատարագին պարիվ ունեցալ լինելու այս տարվա խաչքավորը: Քրիստոս ծավեց և հայտնվեց, մեզ և ձեզ մեծ ավերիս», տես <http://www.iravunk.com/news/19665>:

ներին, գնվել էր եկեղեցու այդ տարվա խաչքավորի՝ Հովանդիայում ապրող հարուստ գործարարի միջոցներով: Բացի կարագից՝ նա իր վրա էր վերցրել նաև Ավագ Շաբաթի այլ ծիսական միջոցառումների ծախսերը:

Այսօր նկատելի է, որ խաչքավորի կերպարը, իր ընդլայնված ու աճող սոցիալական գործառնությունների և դերակատարման շնորհիվ, գնալով կտրվում է Քրիստոսի մկրտության ծեսի և ջրօրհնների կոնտեքստից՝ մաս կազմելով այլ ծիսական և ոչ-ծիսական գործընթացների: Այսպես, Ստեփանավանի նորակառույց եկեղեցու հիմնարկների ժամանակ՝ հիմնադրման ամեն մի քարին մի խաչքավոր էր ընտրվել, այսինքն՝ եղել էր 16 խաչքավոր, որոնք եկեղեցու կառուցման մեջ որոշակի ներդրումներ պիտի անեին:

Խաչքավորի ծիսական կոնտեքստի փոփոխման մեկ այլ տարբերակ ենք տեսնում Արագածոտնի մարզում: Նախկին գլխավոր դատախազ ու գործարար Աղվան Հովսեփյանի կանգնեցրած բազմաթիվ խաչերի համար ևս ընտրվում են քավորներ: Ինչպես հաղորդվում են այդ իրադարձությունները լուսաբանող լրատվականները՝ հերթական՝ 1717-րդ խաչի («Սուրբ Խաչ և Սուրբ Երրորդություն Հույսի Խորան Հաղորդարան» կոչվող կառույց-հուշարձանի) օժման ժամանակ խաչքավոր էին ընտրվել 2016 թ. ապրիլյան քառօրյա պատերազմի մասնակից 7 զինծառայողներ: Ինչպես նկարագրվում է հոդվածում՝ նախորդ *«1716-րդ խաչի խաչքավոր ՀՀ ԱԺ պարզամասկոր Ալիկ Պետրոսյանը խաչը փոխանցեց զինվորներին, որից հետո այն օծվեց և տեղադրվեց «Սուրբ Խաչ և Սուրբ Երրորդություն Հույսի Խորան Հաղորդարան» կոչվող կառույց-հուշարձանի վրա»*: Ինչպես նշեց «Նիզ-Ապարան» հայրենակցական միության նախագահ Աղվան Հովսեփյանը՝ *«Այս տարի խաչքավորի կերպարը զինվորի մեջ է իմաստավորվել, մեզ ապրիլյան պարերազմը թելադրեց, որ այս տարվա խաչի քավորը Հայոց զինվորը լինի»*²¹:

Նույն շրջանի գյուղերից մեկում՝ Ծաղկահովտում, երկու տարի առաջ ևս մեկ խաչ է կանգնեցվել գյուղին նայող բլրի գլխին²²: Խաչի կանգնեցման օրը հայտարարվել է գյուղի օր և այդուհետ այդ օրը գյուղի բնակչությունը ուխտագնացություն է կատարում խաչի մոտ, ինչի առթիվ նաև խնջույք է կազմակերպվում: Այդ խնջույքի և հատկապես մատաղացու կենդանու ծախսերը հոգում են այդ տարվա խաչի երկու խաչքավորները: Խնջույքի ժամանակ հայտարարվում է, թե որն է լինելու հաջորդ տարվա խաչքավորների զույգը: Հիմնականում դրանք գյուղի երիտասարդներ են, որոնք օգնել են նախաձեռնողին՝ կանգնեց-

21 <https://news.am/arm/news/398247.html>

22 Այդ խաչի կանգնեցման պատմությունն ունի հետաքրքիր մանրամասներ: Խաչը և խաչի հարևանությամբ դրված խաչքարը ամրացրել էին բլրի գագաթին գտնվող բրոնզեդարյան ամրոցի հիմնապատի մեջ: Դա չափազանց անհանգստացնում է հուշարձանը պեղող հնագետներին, որոնք ամեն ինչ անում են, որպեսզի կասեցնեն հուշարձանի հետագա քանդումը: Ամենաուշագրավն այն էր, որ խաչ կանգնեցնող երիտասարդների մեծ մասը՝ անգամ խաչքավորները, տարիների ընթացքում աշխատել են այդ հուշարձանի պեղումներում, բայց խաչի տեսքով նոր սրբավայրի կառուցումն (իբր երբեմնի հին սրբավայրի տեղում) առավել կարևոր դասվեց, քան բրոնզեդարյան եզակի հուշարձանի առկայությունը: Այս տեղեկությունների համար, ինչպես և իմ ուշադրությունն այդ հնագիտական-ազգագրական դաշտին հրավիրելու համար՝ երախտապարտ եմ Քորնել համալսարանի պրոֆեսոր, հնագետ Լորի Խաչատուրյանին:

նելու խաչը, և որոնք, իրենց ասելով, հերթ են կանգնել՝ ակնկալելով, որ իրենցից յուրաքանչյուրին ի վերջո կհասնի այդ դերը: Այս նորածին ավանդույթն արդեն երկու տարի է, ինչ գոյություն ունի, և եթե առաջին տարին խնջույքը բացօդյա էր՝ խաչի հարևանությամբ, և մասնակցում էին խաչը այդ օրը այցելած բոլոր գյուղացիները՝ սեռից ու տարիքից անկախ, ապա երկրորդ տարին (2017), անձրևային եղանակի պատրվակով, խնջույքը կազմակերպվել էր տեղական հանդիսությունների սրահում, և մասնակից էին միայն հասուն տղամարդիկ, իսկ ինքը՝ միջոցառումը, ստացել էր *սրենսդիժային* խնջույքի բնույթ:

Եզրափակում

Որպես եզրակացություն՝ կարող ենք փաստել, որ խաչքավորի սոցիալական դիմանկարը շատ որոշակի է: Դա այն մարդն է, ով ունի իշխանություն, նյութական միջոցներ, բայց որին՝ ինչ-ինչ պատճառներով, պակասում է այդ ամենի բարոյական արժեքը, ինչը նաև հանրային լեգիտիմության երաշխիք է:

Խաչքավորների շարքում տեսնում ենք քաղաքապետեր, գործարարներ, բարձրաստիճան գինվորականներ, շոու-բիզնեսի ներկայացուցիչներ, բայց գրեթե չենք տեսնում բարոյապես հարգված մասնագիտությունների տեր մարդկանց՝ բժշկ, ուսուցիչ, արվեստագետ²³: Չկան պատվավոր տարեցներ կամ առանձնահատուկ (ոչ-նյութական) նվաճումների տեր մարդիկ: Պատճառներից մեկն, իհարկե, նրանց մեջ ունեորների պակասն է, քանի որ խաչքավորի հիմնական դերը՝ նյութական հովանավորության իրականացումն է:

Սակայն այդ դերն ակնհայտորեն՝ ժամանակակից սոցիալական և գաղափարական կառույցներից մեկն է, որն առաջ է եկել մի քանի հանգամանքների առկայությամբ պայմանավորված: Նախ՝ եկեղեցական և աշխարհիկ իշխանական վերնախավերի միաձուլման գործընթացի արդյունքում, երկրորդ՝ այդ վերնախավերի նկատմամբ համայնքների անվստահության, օրինականության բացակայության, բարոյականության սահմանների փոփոխման պայմաններում և, վերջապես՝ նոր ետխորհրդային սոցիալական կառուցվածքի ձևավորման ընթացքում:

Բարոյականության *կոնցեպտը* և դրա ժամանակակից փոխակերպումները շատ կարևոր են խաչքավորի նոր իմաստի ըմբռնման համար: Թոքիաս Քյոլները ռուսական արդի կրոնական բարեգործության մասին իր աշխատության մեջ նշում է, որ եկեղեցուն արված նվիրագործություններն ընկալվում են մի քանի առումներով՝ որպես հանրային ապաշխարհություն (public penancy), որպես փոխադարձության (Աստծուց) ակնկալիք, և որպես իրենց ունեցվածքի և իշխանության ապահովության երաշխավորում²⁴:

Նման ընկալումներ կան և հայկական միջավայրում, ուր կրոնական բարեգործությունը ևս մեկնաբանվում է որպես մեղքերի քավություն, եկեղեցու օգ-

23 Առանձին դեպքեր, իհարկե, լինում են՝ ինչպես Տաշիրում քաղաքագործ-խաչքավորի՝ բերված օրինակը կամ Վայքի Ս. Տրդատ եկեղեցու 2016 թ. խաչքավոր բժիշկը, ևն: Սակայն նրանց մասնաբաժինը չնչին է՝ գյուղապետերի, քաղաքապետերի, գործարարների ու պատգամավորների համեմատությամբ:

24 Kölner 2012, 127–128:

նությամբ՝ իշխանության ամրապնդում, բարեգործի անձնական կերպարի «բարոյականացում»։ Սակայն պետք է հաշվի առնել, որ խաչքավորը սովորական բարեգործ չէ. նա եկեղեցու կամ համայնքի ընտրած ու հաստատած «պաշտոնական» բարեգործն է, և սա՝ բարոյականության չափումներին ավելացնում է պատվի *կոնցեպտ*, որը շատ կարևոր է հենց հայոց մշակութային միջավայրում։

Ենթադրվում է, որ խաչքավորը պետք է ընտրվի պատվավոր մարդ լինելու համար, սակայն վերը թվարկված սոցիալական կերպարները ոչ թե պատվավոր լինելու պատճառով են դառնում խաչքավոր, այլ՝ այդ «պատիվը», որը խաչքավորին բնորոշ հատկությունն է, ձեռք բերելու համար։ Գործնական կրոնականության մեջ մարմնավորած բարոյականության և պատվի նույնականացումը նյութական կամ քաղաքական կապիտալի հետ հենց այն ետ-աշխարհիկ կրոնականության զարգացումներից մեկն է, ինչի մասին խոսվում է հոդվածի սկզբում։

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Բառարաններ

ՕՐՄԱՆԵԱՆ 1979

Օրմանեան Մ., Ծիսական Բառարան, Անթիլիաս, Կաթողիկոսութիւն Հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, 1979:

Ուսումնասիրություններ

ԴԻԼԱՆՅԱՆ 2001

Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու տոնախոսական ժողովածու), աշխատասիրությամբ Արամ Դիլանյանի, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 2001:

ԼԱԼԱՅԱՆ 1988

Լալայան Ե.Ա., Երկերի Ժողովածու, հ. 2, Վարանդա, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1988:

ԼԱԼԱՅԱՆ 2004

Լալայան Ե.Ա., Երկերի ժողովածու, հ. 3. Բորչալու, Երևան, «Գիտություն», 2004:

ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ 1999

Արտակ Արքեպիսկոպոս Մանուկյան, Հայ Եկեղեցու Տոները, Թեհրան, «Նայիրի», 1999:

ՄԿՐՏՉՅԱՆ 2016

Մկրտչյան Ս.Ս., Հայոց տոնածիսական մշակույթը, Երևան, «Գիտություն», 2016:

ՊՈՈՇՅԱՆ 1982

Պոռոշյան Պ.Ս., Սու և Վարդիթեր, Երևան, «Լույս», 1982:

ОРМАНИЯН 2006

Орманиян М., Армянская церковь, Ереван, «Анкюнакар», 2006.

ПЕТРОСЯН 2009

Петросян А., Франги (историко-этнографическое исследование), 2009, <https://religions.am/wp-content/uploads/2017/03/Frangi-historical-and-ethnographic-research.pdf> (26.09.2021)

KÖLLNER 2012

Köllner T., Practicing without belonging? Entrepreneurship, morality and Religion in Contemporary Russia, Berlin, «Lit-Verlag», 2012.

*Юлия Юриевна Антонян, к.и.н.
Ереванский государственный университет*

«НЕДОСТАТКА В ХАЧКАВОРАХ В АРМЕНИИ НЕТ»: ИНСТИТУТ ХАЧКАВОРА В СОВРЕМЕННОЙ АРМЕНИИ

Ключевые слова: хачкавор, церковь, Крещение, Водосвятие, благотворительность, власть, мораль.

Статья представляет собой этнографический очерк современных трансформаций социальных функций, практик и общественной роли «хачкавора», секюлярного персонажа в ритуальной практике Армянской апостольской церкви. Основная миссия хачкавора состоит в том, что в день Крещения и Водосвятия, которые Армянской апостольской церковью празднуются 6 января, после того как священник погружает крест в воду, хачкавор принимает его в свои руки. В досоветское время этнографические материалы очень скудно описывают роль хачкавора. В источниках по церковным ритуалам он не упоминается вообще, а в редких этнографических описаниях говорится о том, что чести стать хачкавором последний удостоивался в процессе соперничества с другими уважаемыми членами общины, покупал эту роль на аукционе или делал пожертвование в пользу церкви, однако нет никаких материалов о том, какую роль хачкавор играл в течение всего года в социальной и экономической жизни церкви. В советское время вследствие закрытия большинства церквей функция хачкавора постепенно упраздняется и отмирает. В постсоветский период активная реинституционализация церкви и появление действующих церквей практически во всех общинах Армении приводит к возрождению этого персонажа, однако с гораздо более расширенными функциями и большей социальной значимостью. Ритуал Водосвятия, во время которого хачкавор становится восприемником креста, является не кульминацией, а лишь началом его деятельности в качестве такового. С этого момента он – официальный спонсор церкви на весь последующий год (или годы, если он переизбирается), а также обязательный участник всех значительных мероприятий и ритуалов, то есть он ответственен за экономическую и репрезентативную поддержку церкви. Финансовые обязательства хачкавора могут быть достаточно обременительными. Так, на него может возлагаться ремонт церкви, финансирование ритуалов и мероприятий. Взамен церковь предлагает такие преимущества как создание положительного имиджа хачкавора, публичность его имени и деятельности, политическое реноме. Поэтому роль хачкавора обычно бывает востребована состоятельными бизнесменами (зачастую, мигрантами), местными властями или политиками, которые обладают ресурсами и нуждаются в публичности и позитивном имидже. Более того, персонаж хачкавор все менее ассоциируется с ритуалом Водосвятия, и в определенных случаях он полностью выпадает из рамок этого ритуала. Так, хачкаворы «избираются» в качестве покровителей закладываемых церквей, воздвигаемых крестов или хачкаров. В таких случаях спонсорство хачкавора предполагается для финансирования строительства или ежегодных общинных праздников. Фактически, персонаж хачкавора «реконструирован», а скорее «задействован» заново для людей, готовых обменять свой капитал и власть на общественную легитимность и более благородный моральный имидж.

Dr. Yulia Y. Antonyan

Yerevan State University

**“THERE IS NO LACK OF KHACHKAVORS IN ARMENIA”:
THE KHACHKAVOR INSTITUTE IN CONTEMPORARY ARMENIA**

Keywords: Khachkavor, church, Baptism, Blessing of the Waters, charity, power, morality.

The article represents an ethnographic overview of modern transformations of social functions, practices and a public role of a “khachkavor,” a secular position within the Armenian Apostolic Church. Taken in general, the “khachkavor” is a secular person who takes into his hands the holy cross after its being immersed into water by a priest during the ritual of Baptism of Christ on January 6th. The overview is making an attempt of reconstruction of pre-soviet and soviet social image of khachkavor and compare it to what it is transformed in the post-soviet times, after its reinstitutionalization within the Armenian Apostolic Church. In the pre-soviet times, khachkavor is mentioned in few sources as a person who was granted by the honor of taking the cross for which he was competing with other respected people of the community, paid for it, or made donations to the church. Nothing was mentioned about his special functions or a special role in the church ritual, communal or economic life throughout the year. In the soviet times the function of khachkavor was fading away mostly because of absence of acting churches in most of the settlements in Armenia and the Soviet Union in whole. In the post-soviet period, along with openings of churches, the old or the newly-constructed ones the role of khachkavor started to be revived. However, according to the field data, it is recovered as a different character, more important in social terms and more powerful in terms of influence and responsibilities. Once he (usually he, but in some cases it may be a family, represented by its male member) is honored by the ritual function of taking on the cross, from this moment on he becomes an official sponsor of the church for the coming year and obligatory participant of all ritual and community events. Thus, the khachkavor is responsible for the economic and representational coverage for a church. Financial responsibilities of khachkavor can be onerous enough like renovation of the church, financing rituals and events, even covering some personal expenses of priests. To reward, a church may suggest serious improvement of a public image of a khachkavor, promotion of his name and businesses, or a political renomé. Therefore, this position is taken mostly by the affluent businessmen (often migrants), local authorities or politicians who possess resources and need publicity and better image. Due to this, the character of khachkavor is less and less associated with the Holiday of Baptism and in some cases it gets completely out of this holiday ritual framework. Khachkavors are “selected” for newly-constructed churches for their foundation ceremony, for erected monuments such as gigantic crosses or khachkars. In such cases, the sponsoring role of a khachkavor is considered for the construction or yearly community feasts. In fact, the “reconstructed” character of khachkavor is reinvented for people who are ready to exchange their capital and power for public legitimacy and an improved moral image.